

İzmir Akdeniz Akademisi'nden / From the Izmir Mediterranean Academy

Üzümün Akdeniz'deki Yolculuğu DOI 10.32325/iaad.2016.13

İzmir Akdeniz Akademisi Tarih Birimi'nin faaliyetleri, İzmir tarihine Akdeniz perspektifi ile bakarak kent tarihini yeniden düşünmeye sevk edecek ama aynı zamanda da toplumun farklı kesimlerini kavrayacak şekilde katılımcılığın ön planda olduğu toplantılar düzenlemeye odaklanıyor. Bu çerçevede Akdeniz deyince akla gelen, antik çağlardan günümüze coğrafya ve toplumun farklı kesimlerini kesen “zeytin” 2015’de, “üzüm” ise 2016’da düzenlenen konferans serilerinin (“Zeytinin/Üzümün Akdeniz'deki Yolculuğu”) ana başlığını ve sorunsalını oluşturdu.

“Üzümün Akdeniz'deki Yolculuğu”nun bahar dönemindeki ilk konferansı 16 Nisan 2016’da Prof. Dr. Ergün Lafli ve Yrd. Doç. Dr. Ahmet Uhri'nin katılımıyla “Tarih Öncesi ve Antik Çağlarda Üzüm, Bağcılık ve Şarapçılık” alt başlığı, ikincisi ise 14 Mayıs 2016’da Prof. Dr. Yaşar Uysal, Doç. Dr. Alp Yücel Kaya ve Dr. Hülya Uysal'ın katılımıyla “1980 Sonrası ve Günümüzde Üzüm Bağcılık ve Şarapçılık” alt başlığı ile gerçekleştirildi. Özellikle ilk toplantıda verilen bilgiler ışığında üzüm Akdeniz'in sınırlarını daha dikkatli düşünmemizi sağladı. Çünkü son araştırma sonuçlarına göre üzümün ilk yetiştiği coğrafya olarak Ermenistan ve Gürcistan belirlenmiş, bu da bizim Akdeniz'i aslında Karadeniz'i de içeren Büyük Akdeniz olarak düşünmemiz gerektiğini ortaya koydu. Diğer taraftan yine aynı toplantıda Akdeniz deyince akla gelen iki ürün olan zeytin ve üzümüne dair önemli bir fark ortaya çıktı: Zeytin yetiştiği iklim şartları dolayısıyla tarih boyunca bize Akdeniz coğrafyasının sınırlarını verip

tanımlarken, üzüm aynı nedenle bizi coğrafyadan bağımsızlaştırıyor fakat tarihsel perspektifte bizi Akdeniz uygarlıklarıyla buluşturuyor. Üzüm Kuzey Avrupa'da da yetişebiliyor ama Yunan ve Roma uygarlıkları üzüm ve şarapsız düşünemiyor.

Arkeolojik olarak üzümüne dair bilgilerimiz şarap üretimi ve ticareti ile sınırlı olduğundan, kaplar ve amforaları içeren maddi kültür çalışmaları konu ile ilgili tartışmalarda egemen. Ama Ahmet Uhri'nin veciz “biz ezilenlerden yana olduğumuz için üzümü severiz” sözüne rağmen, bağcılık ve şarapçılıktaki emek kullanımına dair bilgilerimiz neredeyse yok. Genel olarak antik çağlarda büyük toprak tasarrufuna bağımlı olarak köle emeği kullanımının üzüm işlerinde de hâkim olduğu yalnızca öngörülebiliyor. Buna rağmen bağcılığın günümüzdeki durumu göz önüne alınırsa en fazla şeyi emek kullanımı ve üreticinin durumu üzerine söylemek mümkün ki bunu da ikinci toplantıda daha çok tartışmak fırsatı oldu. Bunun de için genelden özele inmek gerekti: Kapitalizmin 1970'lerden bu yana içinde yaşadığı bunalım sermayenin kârlılık arayışı çerçevesinde iktisadi rasyonaliteyi her alana egemen kılmayı hedefleyen neo-liberal politikaları (deregülasyon, özelleştirme, finansallaşma ve “küreselleşme”) gündeme getirmesi, kalkınmacı dönemin görece olarak korunaklı dünyasını yıkıma uğrattı ve bu yıkımdan en fazla etkilenen sektörlerden birisi tarım oldu. Türkiye’de bu dönüşüm 2000 yılında uygulamaya konulan Tarım Reformu Uygulama Projesi ile ivme kazandı, tarımsal yapı ve özellikle istihdamın görülmedik bir hızla çözülmesine neden oldu. İzmir, Manisa ve Denizli’deki üzüm

üreticileri fiyat-maliyet makasının giderek aleyhlerine açıldığını gördüler. Lehlerine döneceği umuduyla borçlandılar. Borçlarını döndürmeye çalıştılar. Sofralık, kurutmalık ve şaraplık üzüm üretimi arasında sürekli arayış halinde oldular. Tarım dışı gelir arayışına girdiler; ellerindeki sermaye ve kaynakları tüketmeye başladılar. Bazıları mülksüzleşmeden üretimi bırakıp tarım içi ve dışı işgücüne dahil olurken, bazıları da klasik proleterleşme sürecini izleyip mülksüzleşerek tarım içi ve dışı işgücüne dahil oldu.

Akdeniz'in Kıyısında: Tarihsel Perspektifte İzmir Körfezi

Kapitalizmin 1970'lerden bu yana yaşadığı uzun bunalım, kârlılık arayışındaki sermayenin doğayı sınırsız yağmalanacak bir ekonomik kaynağa indirgemesini gündeme getirdi. Akdeniz bu kriz ve yağma sürecinden en fazla etkilenen coğrafyalardan biri olurken, "İzmir Körfezi'ne bu etkinin derecesi ne oldu?" sorusu, ileride izlenecek politikalara yönelik tarihsel perspektifi de göz ardı etmeyen bir durum tespitini zorunlu kılıyor. Bu çerçevede İzmir Akdeniz Akademisi 2016'da "Akdeniz'in Kıyısında İzmir Körfezi" başlıklı bir konferans serisini gündemine aldı. Bu seri içinde 21 Mayıs 2016'da "Akdeniz'in Kıyısında Tarihsel Perspektifte İzmir Körfezi" başlıklı oturumda antik çağlardan günümüze kadar İzmir'in Körfez'le etkileşimi kentin mekânsal gelişimi demografik ve toplumsal dönüşümle birlikte Yrd. Doç. Dr. Akın Ersoy, Doç. Dr. Arife Karadağ, Prof. Dr. Cana Bilsel, Prof. Dr. Engin Berber tarafından tartışıldı.

Yapılan konuşmalarda İzmir'in Körfez'deki gelişiminde antik çağlardan itibaren deniz, nehirler, vadiler ve ovalarla birlikte doğanın şekillendirici olduğu, ama doğanın yön verdiği kentin mekânsal gelişiminin 17. yüzyıl

sonrası insan ve ticaret akımları ile tam aksine doğayı şekillendirmeye başladığı ortaya konuldu. 19. yüzyılda toplumsal ve mekânsal dönüşüm hız kazanırken Gediz'in yatağının değiştirilmesi, demiryolları ve liman inşası, tren, tramvay ve deniz hatları ulaşımının başlaması İzmirliilerin Körfez kullanımını Göztepe'den Karşıyaka'ya, Buca'dan Bornova'ya yoğunlaştırdı. 20. yüzyıldaki tüm toplumsal ve mekânsal dönüşümlerle birlikte benzer hızlı bir ivme 2000'li yıllarda yaşandı: Kordonboyu'nun doldurulması ve Agora kazısı ile kent merkezindeki kamusal alanın genişlemesi; Bayraklı ve Narlıdere'de çok katlı ve lüks konutların inşasıyla yeni yerleşim merkezlerinin oluşumu; Körfez çevresinde yavaş da olsa süregelen mutenalaştırma ve kentsel dönüşüm çalışmaları; İZBAN ve metroya ek olarak Körfez sahil şeridini Fahrettin Altay'dan Bornova'ya saracak tramvayın süregelen inşası; limanın taşınması...

Tüm bu gelişmelerle birlikte toplantıda Prof. Berber'in tartıştığı 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan toplumsal dönüşüm önemli bir tespit içermekteydi. İzmir, körfez çevresindeki balıkçılık, tarım, sanayi, madencilik ve ticaretle birlikte bir işçi ve emekçi kenttir: Körfez boyunca üzüm ve zeytin ziraatı ve bununla ilgili sanayide antik çağlardan bu yana çalışan köylüler, işçiler; Körfez balıkçıları ve midyecileri; Foça'da şap ve taş madenleri işçileri; Çamlaraltı tuzlasının işçileri; Yelki, Kavacık, Efemçukuru, Karşıyaka'daki malakit, altın, simli kurşun madenleri işçileri; tütün işçileri; liman işçileri... İzmir'in 17. yüzyıl sonrası bir liman kenti olarak gelişimi özellikle gayrimüslimler ve Levantenlerin, bir başka deyişle gelişmekte olan burjuvazinin, yürüttüğü ticari ve sınai faaliyetler çerçevesinde incelenir ama toplantıda ortaya konan bu yeni tespit bu klasik şemayı tamamen tersine çevirmekle kalmıyor, İzmir tarihinin yeni

bir perspektifle tartışılmasını gündeme getiriyor.

Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu

İzmir Akdeniz Akademisi 2-5 Haziran 2016 tarihlerinde “Börklüce Mustafa Sempozyumu” düzenledi. Yoğun bir ilgi gören, katılımın 243 kişilik Ahmet Adnan Saygun Sanat ve Kültür Merkezi küçük salonunun dışına taşıdığı, kimi zaman fuayede kurulan ekran önünde salondakinden daha fazla izleyicinin olduğu sempozyum, hareketli tartışmalar, çatışmalar ve tepkilere sahne oldu.

“Niye Börklüce Mustafa Sempozyumu?” sorusunun iki cevabı var. İlki, ayaklanmanın 600. yıldönümü olması ve bu çerçevede tarih araştırmalarının konusu olduğu kadar geçen altı yüzyıla rağmen ayaklanmanın günümüz kültür, folklor, edebiyat ve siyasetinde süregelen muhalif, isyancı ve devrimci mirası. İkinci ise 1970’lerle birlikte içine girdiğimiz kapitalizmin uzun bunalımı, özellikle 2008 sonrasında ağırlaşan şartlar ile toplumsal hareketliliğin artması. Tunus, Mısır, Yunanistan, İspanya başta olmak üzere Akdeniz’i sarsan ayaklanmalar, Türkiye’de Gezi ayaklanması, ABD’de *Occupy* hareketi, Fransa’da *Nuit debout* eylemleri ve benzerlerinin tarihsel bir perspektifte ayaklanmaları ve adaletsiz düzeni değiştirmek üzere mücadele edenleri yeniden gündeme getirmesi.

Sempozyum Düzenleme Kurulu bu bağlamda ayaklanmayı ele alırken şöyle bir perspektif geliştirdi: 1416 yılında, İzmir’in Karaburun köylüleri, ortaklık ve ortak kullanım talepleriyle Börklüce Mustafa önderliğinde ayaklandılar. İzmir’de başlayan bu toplumsal hareketliliğin Ege’nin her iki yakasına uzanan etkileri oldu. Dolayısıyla bu ayaklanma İzmir ve Akdeniz’i yeniden yeni bir perspektifle ele almak

için önemli bir fırsat sunuyor. Diğer taraftan, genellikle, 1416 Ayaklanması Şeyh Bedreddin’in adıyla anılıyor. Oysa, bu büyük başkaldırının tarihini belli kişilerin değil, isyana kalkışan tüm etmenlerin ve onları harekete geçiren tüm yerel dinamiklerle iktisadi ve toplumsal koşulların tarihi olarak ele almak yenilikçi bir yaklaşım sağlıyor. Buradan yola çıkarak iktisadi ve toplumsal dinamikler çerçevesinde Börklüce Mustafa ayaklanmasını düşünmek, İzmir ve Karaburun’daki bu toplumsal hareketliliğin özgünlüklerini tartışmak, bunu da genel olarak Anadolu, Balkanlar ve Akdeniz bağlamındaki dinamiklerle gündeme getirmek sempozyumun temel hedefleriydi.

Sempozyumda hem davetli konuşmacılar hem de duyuruya bildiri önerisi gönderenler arasından Düzenleme Kurulunca seçilen konuşmacılar yer aldı. Üniversite içi ve dışından, tarih disiplini içi ve dışından ve farklı sosyal bilim alanlarından geliştirilen perspektifler bağlamında kavramsal ve uygulamalı çalışmalar sunuldu. Konuşmacılar ve dinleyiciler arasındaki ilişki biraz çatışmalı olsa da sempozyum Börklüce Mustafa meselesini konuşmaya yönelik yeni bir dil arayışını da gündeme getirdi: Akademik tarih yazımı ve akademi dışı tarih yazımı hem kendi içlerinde hem de birbirleri ile çatışma halinde kendilerine ifade yolları aradılar.

Bu bağlamda tarih yazımı metodolojisi neredeyse tüm katılımcılar tarafından sorgulanmış oldu. Börklüce Mustafa döneminde İzmir ve çevresindeki gelişmeleri Akdeniz ve Avrupa’daki iktisadi ve toplumsal gelişmelerle karşılaştırma deneyim ve önerileri çok doyurucu olmasa da gündeme geldi; ama bu tür yaklaşımlara karşı Osmanlı toplumunun kendine özgülüğü vurgusu altında geleneksel akademik tarih yazımının yerel dinamikleri evrensel dinamiklere yeğ

tutan katı tutumu da kendini gösterdi. Aynı çatışmanın diğer bir yansıması, kavramsal çerçeve üzerinden ilerlemeye çalışan tarih yazıcılığı ile kaynağı ve arşiv belgesini yücelten tarih yazıcılığı arasında gündeme geldi. Bir taraftan ayaklanma ve Börklüce Mustafa üzerine kaynakların sınırlı olmasını hatta olmamasını vurgulayan görüşler, diğer taraftan var olan ya da bilinen sınırlı kaynağın yorumlanmasında yaşanan tartışmalar ön plana çıktı. Ama yine kavramsal yaklaşımla arşiv malzemesinin karşılıklı diyalogu üzerine kurulu çalışmalar soru formüle etmenin cevabı vermekten daha önemli olduğunu ortaya koyarak yeni perspektifler çizebildiler.

Bunlarla birlikte sempozyum boyunca ana gerilimin Weber-Sombart geleneğini izleyen zihniyet tarihi ile Marksist geleneği izleyen tarihsel maddeci yaklaşımlar arasında yaşandığını söylemek gerekir: Halk isyanı din temelli (mehdici) hareketlere mi yoksa iktisadi ve toplumsal koşullara mı bağlı olarak çıkar? Osmanlı ve Türkiye tarihi çalışmalarına zaten hâkim olan zihniyeti tarihsel gelişmede sürükleyici gören tarihçilik karşısında özellikle “ayaklanmanın ve ortaklık taleplerinin arka planındaki iktisadi ve toplumsal dinamikler” oturumu ve “sol ilahiyat” üzerine sunulan bildiriler tarihi hem çelişki ve sınıf çatışmalarıyla okuyan ama aynı zamanda bunların siyasi ve ideolojik etkileşimlerini de tartışan tarihsel maddeci perspektifi tekrar gündeme getirdi; bunu daha çok kavramsal çerçeve ile sınırlı kalsa da akademik tarihçiliğin henüz ilk basamaklarında bulunan yüksek lisans veya doktora öğrencileri de izledi. Sempozyum bu yönüyle (Cumhuriyet’in ilk yıllarında akademi dışında farklı bir kulvarda farklı bir dille konuşan Kerim Sadi, Muhittin Birgen, İsmail Hüsrev Tökin, Hikmet Kıvılcımlı gibi) hem Osmanlı tarihi hem de Börklüce ayaklanmasının

yeniden ele alınması için yeni yaklaşımlar ve açılımlar ortaya koydu.

Alp Yücel Kaya, Ege Üniversitesi, İktisat Bölümü

International Börklüce Mustafa Symposium

DOI 10.32325/iaad.2016.14

The rebellions of Börklüce Mustafa and Sheikh Bedreddin in 1416 pose some of the most challenging historiographic and religio-historical problems related to early Ottoman religious and political history. To commemorate the six-hundredth anniversary of the rebellions, Izmir Metropolitan Municipality declared 2016 the “Year of Börklüce Mustafa” and organized a series of social and cultural events, including an international Börklüce Mustafa Symposium under the auspices of the Izmir Mediterranean Academy.

The Symposium Organizing Committee intended to considerably widen the exploration of the Börklüce Mustafa and Sheikh Bedreddin rebellions by inviting contributions in several crucial areas in the study of the 14th to early 15th century Europe, Mediterranean, Anatolia and the Balkans. These ranged from the general economic and social dynamics and transformations in these diverse regions during this period, to the actual social, religious and philosophical dimensions of the rebellions and their historical topography and geography, as well as other Balkan and Anatolian uprisings which could be usefully explored from their historical perspective.

Such a widened historical, socio-economic and religio-philosophical contextualization of the 1416 revolts has to be welcomed, given that previous studies and conference events investigating this problematic tended to focus predominantly on